2 Економіка

УДК 339.9 (477)

НОВІ НАПРЯМИ ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНА – США

Бегма Віталій Миколайович,
доктор економічних наук, доцент
ORCID: 0000-0002-0556-1785

Шемаєв Володимир Миколайович,
доктор військових наук, професор
ORCID: 0000-0003-1629-6689

Радов Денис Георгійович,
кандидат економічних наук
ORCID: 0000-0001-8139-4563

Військово-технічне співробітництво України з іншими країнами стає визначальним фактором забезпечення національної безпеки і оборони держави, зокрема в політичній, воєнній та економічній сферах. Це проявляється за такими напрямами, як-от оснащення Збройних Сил України (ЗСУ) та інших складових сил оборони, реалізація національних проектів виробництва озброєння та військової техніки (ОВТ) та експорту українського озброєння.

Агресія РФ проти України в 2014 р. призвела не тільки до припинення українсько-російського військово-технічного співробітництва, а й перевела Росію зі стану конкурента на ринку озброєння та військової техніки у стан ворогів Української держави, що неодмінно спонукало до пошуку нової моделі поведінки України на ринку ОВТ. Ураховуючи те, що і Україна, і Росія працюють майже в одному сегменті продукції та послуг на вищезазначеному ринку, посунути з цього сегмента РФ як основного конкурента можливо лише за умов підтримки з боку наших стратегічних партнерів та використання міжнародної політики санкцій проти РФ у відповідь на її агресію проти України.

У статті проаналізовано методи діяльності РФ на ринку ОВТ в сучасних умовах з метою уникнення санкцій з боку ЄС та США. Обґрунтовано можливість використання військово-технічного співробітництва між Україною та США як інструменту витіснення РФ із світового ринку ОВТ. Доведено, що заінтересованість США у виконанні запроваджених проти РФ санкцій та недопущення російської зброї у зони конфліктів через треті країни може стати потужним імпульсом у розвитку українсько-американського спів-

робітництва у військово-технічній сфері. Співпраця у традиційних галузях оборонно-промислового комплексу (ОПК) України, як-от: військово-транспортне авіабудування, бронетанкова індустрія, морське корабле- та турбінобудування, ракетобудування, які переважно державні та не присутні на фондових ринках, потребує додаткової уваги з боку держави для залучення інвестицій та допомоги від США. Варіанти розвитку цих базових галузей досить ретельно вивчені у численних українських фахових дослідженнях. Одночасно потребує уваги співпраця в інших галузях, найбільш пріоритетними з яких, на нашу думку, є ті, що виготовляють стратегічні матеріали для оборонної промисловості та енергетики; електронна промисловість та комунікації.

Запропоновано налагодження та розширення військово-технічного співробітництва між Україною та США через вивчення та розуміння стратегічних інтересів обох країн та у використанні цих інтересів з метою збільшення інвестицій в український ОПК.

Ключові слова: гідридна агресія, оборонна промисловість, військово-технічне співробітництво, стратегія, підходи, інвестиції, трансфер.

Begma Vitalii, Shemayev Volodymyr, Radov Denis

NEW DIRECTIONS OF MILITARY-TECHNICAL COOPERATION UKRAINE – USA

Military-technical cooperation of Ukraine with other countries is becoming a determining factor in providing national security and defense of the state, in particular in the political, military and economic spheres. This is manifested in such areas as the equipping of the Armed Forces and other components of the defense forces, the implementation of national weapons production projects and the export of Ukrainian weapons.

The Russian Federation's aggression against Ukraine in 2014 led not only to the cessation of Ukrainian-Russian military-technical cooperation, but also translated Russia from a state of a competitor in the market of weapons of mass destruction into the state of the enemies of the Ukrainian state, which inevitably prompted a search for a new model of Ukrainian behavior in the market of weapons. Given that both Ukraine and the Russian Federation work in almost one segment of products and services in the above-mentioned market, moving from this segment of the main competitor is possible only with the support of our strategic partners and the use of international sanctions policy against the RF because of its aggression against Ukraine.

The article analyzes the methods of RF activity in the market of anti-personnel weapons in the modern conditions in order to avoid sanctions from the EU and the USA. The possibility of using military-technical cooperation between Ukraine and the USA as an instrument of displacement of the Russian Federation from the world market of weapons-equipped vehicles is substantiated. It is proved that US interest in the implementation of sanctions imposed by the Russian Federation and the prevention of Russian weapons in the zone of conflict through third countries can be a powerful impetus for the development of Ukrainian-American cooperation in the military-technical sphere. Cooperation in traditional industries of Ukrainian defense industry, such as military transport aircraft building, armored industry, marine shipbuilding and turbine construction, rocket production, which is predominantly state-owned and not present on stock markets, requires additional attention from the state to attract US investment and assistance. Variants of development of these basic branches have been carefully studied in numerous Ukrainian professional studies.At the same time, cooperation needs attention in other areas, the most important of which, in our opinion, are: strategic materials for the defense industry and energy; electronic industry and communications.

The article proposes the establishment and expansion of military-technical cooperation between Ukraine and the USA through the study and understanding of their strategic interests and the use of these interests in order to increase investment in the Ukrainian defense industry

Keywords: hydride aggression, defense industry, military-technical cooperation, strategy, approaches, investments, transfer.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Агресія РФ проти України в 2014 р. призвела не тільки до припинення українсько-російського військово-технічного співробітництва (ВТС), а й перевела Росію зі стану конкурента на ринку озброєння та військової техніки (ОВТ) у стан ворогів Української держави, що неодмінно спонукало до пошуку нової моделі поведінки України на ринку ОВТ. З метою зміцнення сектору безпеки і оборони 21 червня 2018 р. прийнято Закон України «Про національну безпеку України» [1].

Захоплення 2018 р. українських кораблів у міжнародних водах Чорного моря поблизу Керченської протоки ще раз довело необхідність запровадження більш рішучих кроків у протистоянні з агресором, у т. ч. і на міжнародному ринку ОВТ. Тому нова політика України у сфері ВТС має полягати не тільки в завоюванні нових ринків збуту власної продукції та розширенні промислової кооперації з країнами, що мають передові технології, а й в активній протидії РФ з метою посунути її з міжнародних ринків озброєння та військової техніки як основного конкурента. Ураховуючи зазначене, досягти цього можливо лише за умов підтримки з боку наших стратегічних партнерів та використання міжнародної політики санкцій проти РФ у відповідь на її агресію проти України.

При цьому заінтересованість США у виконанні санкцій проти РФ та недопущення російської зброї в зони конфліктів через треті країни може стати потужним чинником у розвитку українсько-американського співробітництва у військово-технічній сфері.

Така ситуація потребує суттєвих змін у політиці ВТС України, які сприятимуть активізації зовнішньоекономічної діяльності з товарами та послугами військового призначення та подвійного використання (ТПВПВ) на американському напрямку, що є *загальною проблемою* сьогодення.

Аналіз останніх наукових та аналітичних досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання означеної проблеми. Різноманітні аспекти розвитку ВТС України з іноземними державами за останні роки розглядались у наукових працях вітчизняних дослідників, зокрема про це писали В. Горбулін, В. Бадрак, О. Величко, С. Дидинський, О. Дмитренко, Б. Демідов, С. Згурець, О. Коростельов, С. Мокляк, В. Пристайко, О. Пивненко, І. Савула, О. Стеценко, О. Свергунов, О. Таран, В. Ткачук, І. Харченко, В. Шеховцов, Ю. Шимов та інші вчені [2–5]. Результати наукових досліджень цих науковців мають вагоме теоретичне й практичне значення в частині розробки основних засад та напрямів ВТС Україна – США.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Водночас потребує наукового обґрунтування визначення нових напрямів ВТС Україна – США, які нададуть нові можливості послаблення позицій РФ на світовому ринку ОВТ. Зокрема, потребують висвітлення питання, що пов'язані з новою стратегією українсько-американської кооперації, акцентуючи увагу на тих напрямах, де промислові та наукові можливості України можуть бути корисні та затребувані саме американським бізнесом.

Мета статті – проаналізувати нові можливості ВТС України із США, які сприятимуть розвитку української оборонної промисловості та забезпечать протидію недобросовісній конкуренції з боку РФ на світовому ринку озброєння та військової техніки.

Виклад основного матеріалу. Військово-технічне співробітництво України з іншими країнами стає визначальним фактором забезпечення національної безпеки і оборони держави, зокрема в політичній, воєнній та економічній сферах. Це проявляється за кількома напрямами.

1. *Оснащення ЗСУ та інших складових сил оборони.* Оборонна промисловість України може самостійно виробляти за замкненим циклом тільки 8–10 % ОВТ, необхідних для технічного оснащення ЗС та інших складових сил оборони України. Тому ВТС є важливим фактором, що забезпечує оснащення ЗСУ, у т. ч. за рахунок імпорту готових озброєння та військової техніки.

2. *Реалізація національних проектів виробництва ОВТ.* Для реалізації національних проектів виробництва ОВТ оборонній промисловості України необхідна міжнародна кооперація, зокрема у постачанні комплектуючих, матеріалів і технологій. За рахунок імпорту окремих комплектуючих вирішуються питання реалізації національних проектів з виробництва озброєнь, а також ремонту та модернізації існуючих ОВТ у рамках програм імпортозаміщення комплектуючих із країн СНД. Українські компанії імпортують окремі комплектуючі з багатьох країн – членів НАТО та ЄС, наприклад, для реалізації проектів, пов'язаних із виробництвом

літаків Ан-178 та Ан-132, бронетранспортерів БТР-3Е, БПЛА тощо.

3. *Експорт українського озброєння*. Внутрішній ринок ОВТ для української оборонної промисловості дуже малий, тому в рамках ВТС необхідно забезпечити експорт як ОВТ, так і товарів подвійного використання. Наприклад, експорт танків «Оплот» та бронетранспортерів забезпечує розвиток бронетанкової промисловості. Традиційним ринком збуту української зброї залишається Азійсько-Тихоокеанський регіон. Крім того, з 2016 р. значно активізовано співробітництво з країнами ЄС.

Слід зазначити, що агресія РФ проти України у 2014 р. призвела не тільки до припинення українсько-російського військово-технічного співробітництва, а й перевела Росію зі стану конкурента на ринку ОВТ у стан ворогів Української держави, що неодмінно спонукало до пошуку нової моделі поведінки України на ринку ОВТ. Захоплення 2018 р. українських кораблів у міжнародних водах Чорного моря поблизу Керченської протоки ще раз довело необхідність запровадження більш рішучих кроків у протистоянні агресору, і на міжнародному ринку ОВТ включно. Тому нова політика України у сфері ВТС має полягати не тільки у завоюванні нових ринків збуту власної продукції та поглибленні промислової кооперації з країнами, що мають передові технології, а й в активній протидії РФ з метою послаблення її позицій на міжнародних ринках ОВТ(а можливо, й усунення з них).

Виникає закономірне запитання: «Чому потрібна така політика на ринку ОВТ?» Сегмент глобального ринку зброї – це четверте за величиною джерело валютних надходжень РФ після експорту продукції нафтогазової промисловості, дорогоцінних металів та каміння, алюмінію та базових металів. Усі ці російські валютні сектори промисловості, за винятком золота, тією чи іншою мірою є чіткими мішенями міжнародних санкцій. Жорсткі санкції діють також проти оборонної промисловості РФ, але, на відміну від інших секторів російської економіки, вони мало зачіпають експорт. І тому вважаються слабкими та неефективними.

Міжнародні обмеження не у виробничій, а саме в експортній сфері оборонної промисловості РФ переважно точкові. Вони не мають широкого галузевого охоплення та не підкріплені довгостроковими стратегічними рішеннями. У підсумку, ефект від санкцій у цьому секторі мало відчутний. Бо РФ, яка в 1990–2000 рр. узурпувала в інших пострадянських республік більшість спільних оборонних технологій колишнього СРСР, продовжує утримувати значні сегменти глобального ринку озброєнь.

Попри санкції РФ має змогу, як і раніше, підживлювати своїм оборонним експортом автократичні режими в усьому світі. Продовжуючи глобальну експансію, Москва намагається також втягувати в кооперацію країни Східної Європи, незважаючи на їхнє членство в НАТО. Оборонне машинобудування цих країн планується використати в майбутньому як важіль розхитування єдності Північноатлантичного альянсу. Складання та редизайн військових літаків за російськими ліцензіями з метою їх експорту з Болгарії, Хорватії, Чехії та Словаччини – основний момент такого розколу Альянсу. Подібна ситуація складається і в електроніці, коли філії на сході Європи дозволяють РФ обходити санкції.

Разом із монопольним домінуванням російських атомних технологій в енергетиці Чехії, Угорщини та Болгарії, така присутність інтересів оборонної промисловості РФ у Євросоюзі несе небезпеку як для інтересів України, так і для його єдності.

Наприклад, у 2015–2018 рр. виникла низка інцидентів між авіаремонтними фірмами Болгарії та Хорватії і українськими заводами з ремонту військових літаків в Одесі та Львові. Суперечка розгорнулася навколо ремонту та модернізації бойових літаків виробництва РФ і колишнього СРСР для країн Африки та Азії. Конкуренти України виграли замовлення не за перевагами в ціні чи вищій якості технологій, а тому, що авіазаводи із східних країн НАТО отримали з Москви проектну підтримку, підтримку російських дилерських мереж, комісіонерів та московської агентури в країнах-споживачах.

Нюанс цього інциденту полягає в тому, що провідні російські авіавиробники «Сухой», «МіГ» та компанії-виробники гелікоптерів перебувають під санкціями, а от локалізовані у Східній Європі, Індії чи інших країнах виробництва місцевих прототипів російської техніки під санкції не підпадають. Ці країни у найближчому майбутньому Москва планує використовувати як шпарину для обходу санкцій.

Додатково варто окремо акцентувати увагу на тому, що, на відміну від України, більшість держав-майданчиків закордонного складання

російської зброї, як-от Чехія чи Болгарія, не розірвали угоди з РФ про взаємну секретність та правила обігу оборонних технологій. З урахуванням цього нюансу зрозуміло, чому політики саме Чехії та Болгарії протягом десятиріч регулярно (а не спорадично, як в Угорщині) здійснюють випади проти політики ЄС та НАТО.

Можна передбачити, що Москва і далі активно буде використовувати зарубіжні майданчики зі складання російської зброї для обходу санкцій та посилення військово-технічних позицій РФ. Тому регіональна політика Москви на сході ЄС потребує відповідного реагування з боку країн Євросоюзу та НАТО, головною метою якого, паралельно із санкціями, має бути витіснення з ринку озброєнь російських оборонних компаній.

Ураховуючи те, що глибока модернізація військової техніки радянського і пострадянського виробництва поруч зі створенням нових зразків ОВТ є пріоритетним напрямом діяльності на вищезазначеному сегменті світового збройного ринку, саме промислова кооперація України з підприємствами США має стати основою для досягнення поставленої мети – швидкого розвитку та модернізації оборонної галузі завдяки високому науково-технічному, конструкторському, виробничому потенціалу українських підприємств, і як наслідок – позбавлення першості РФ на цьому сегменті світового ринку.

На нашу думку, співпраця у традиційних для України галузях ОПК, як-от: військово-транспортне авіабудування, бронетанкова індустрія, морське кораблебудування, турбінобудування, ракетобудування, які переважно державні та не присутні на фондових ринках, потребує додаткової уваги з боку держави для залучення інвестицій та допомоги від США. Варіанти розвитку цих базових галузей досить ретельно вивчені у численних українських фахових дослідженнях.

Разом із тим потребує уваги співпраця і в інших галузях, найбільш пріоритетними з яких, на нашу думку, є:

- стратегічні матеріали для оборонної промисловості та енергетики;
- електронна промисловість та комунікації.

Стратегічні матеріали для оборонної промисловості та енергетики. США мають великий досвід державної політики у галузі накопичення резерву оборонних матеріалів. Є ще більший досвід сталого контролю американської держави над джерелами їх видобутку в межах США та за кордоном. Україна, у свою чергу, посідає перше місце у Європі за гірничими запасами лінійки рідкісних металів для електронної, оборонної та атомної промисловості із 9–12 товарних позицій. З них Україною поки що розробляються лише 4–5 позицій – це руди урану, бору, цирконію, гафнію та деяких інших. У той же час, наприклад, гігантські українські запаси торію, літію, берилію ще чекають на приватних інвесторів.

Українські уран, торій, титан, літій, берилій та цирконій повинні стати суттєвим об'єктом уваги з боку оборонної промисловості України та США, тому що без них індустрія не працює, а попит на них – зростає. Крім того, прагнення контролювати джерела цієї української сировини і надалі можуть стати підставою для чергової російської збройної агресії.

Постійна ескалація напруги на Азовському морі з боку РФ та загроза морської операції на Азовському узбережжі пов'язана не тільки з бажанням агресора захопити порт Маріуполь чи «пробити» коридор до Криму. Є ще одна причина – це розташовані в передмістях Маріуполя найбільші у Європі родовища рідкоземельної сировини для військової та атомної промисловості, які поки що не розробляються. Йдеться про Азовське та Мазурівське родовища, що містять пісок торію. Зауважимо, оскільки значні поклади природного торію у РФ взагалі відсутні, то вона змушена імпортувати сировину, що містить цей метал, з Індії та інших країн. Відтак загарбати український Маріуполь або хоча б його передмістя – для Росії значно дешевше.

До важливості сировинного сегмента оборонно-промислового планування варто додати досвід Естонії. Дуже схожа з Маріуполем ситуація була в 2000-х роках у російськомовному естонському регіоні біля м. Нарви, який міг би стати метою гібридної агресії з боку РФ. Але належна політика естонської держави у сфері стратегічних матеріалів стала запобіжником такого розвитку подій. Найбільший у колишньому СРСР естонський виробник танталу та ніобію й інших рідкоземельних металів завод «Silmet», що працює у межах м. Силламяе, зміг знайти власників з числа корпорацій США, професійних у цій справі. Інакше цей завод міг придбати офшорний капітал російського походження. І тоді російськомовний екстремізм у Нарві міг би отримати багату фінансову базу і мав би для Естонії вже інші, трагічні наслідки.

Зважаючи на вищезазначене, саме забезпечення власної ресурсної бази має бути чи не головним пріоритетом оборонно-промислової співпраці України та США, при цьому має враховуватися чітке розуміння інтересів США в галузі стратегічних матеріалів.

Не слід також забувати, що залежність РФ від України в галузі стратегічних матеріалів приречена зростати, і без твердої інтеграції із США українські інтереси в цій сфері буде дуже важко відстоювати. Мета в тому, щоб змусити росіян імпортувати руду рідкісних металів для своєї оборонної та атомної промисловості не з України, а за тисячі кілометрів, наприклад, з Індії чи Африки. Такий імпорт рано чи пізно зробить цілі сектори економіки РФ хронічно збитковими. Для цього треба добитись підтримки США, збільшити число родовищ, які працюють, та досягти найвищих технологічних щаблів переробки українських стратегічних матеріалів і сировини.

Електронна промисловість та комунікації. Унаслідок багаторічної інтеграції з РФ в оборонно-промисловій сфері Україна технологічно відстала від більшості розвинутих глобальних військових експортерів. Але їй усе ж вдалося зберегти більшість зі своїх спеціалізацій у галузі радіо- та оптоелектронного приладобудування. Збережені українські можливості в галузі серійного виробництва невеликі. Це, зокрема, випуск промислових лазерних комплексів мирного призначення в приватному секторі та елементів радіолокації, виробництво низкою підприємств танкових та артилерійських прицілів тощо. У галузі розробки та проектування – це системи надвисоких радіочастот та розробка станцій радіоелектронної розвідки, серійне виробництво яких здійснював завод «Точмаш» і яке було втрачено в результаті російської окупації м. Донецька.

З огляду на це українська «оборонка» сьогодні відчуває істотний дефіцит в інвестиціях та доступу до певних американських технологій і комунікаційних систем.

Слід також зазначити, що щороку все більше країн прагнуть витрачати кошти на посилення радіолокаційних засобів протиракетної та протиповітряної оборони. Зростає і частка споживання радіоелектроніки з боку країн-імпортерів, які не можуть собі дозволити з тих чи тих причин імпорт критичних радіотехнологій із США або країн НАТО. І залишається питанням часу, коли китайські та російські компанії повністю опанують військові радіоелектронні ринки тих країн Латинської Америки, Африки та Азії, які поки що вважаються нейтральними або «рівновіддаленими» від країн НАТО. Але коли в ці країни постачатимуться радари російських чи китайських протиракетних систем, невідомо, чи зможуть вони залишатися нейтральними або «рівновіддаленими».

Отже, при налагодженні двосторонньої співпраці між Україною та США в радіоелектронній сфері слід особливий наголос зробити на загальній стратегії витіснення російських озброєнь із світових ринків. Досягнення статусу двостороннього партнерства із США зможе сприяти зняттю бар'єрів трансферу технологій, і це сприятиме досягненню стратегічної мети – послаблення РФ (або й усунення) як конкурента.

Не краща ситуація складається й на вітчизняному внутрішньому ринку. Українська армія багато років поспіль вагається у виборі – складання чиїх саме військових радіостанцій треба локалізувати в Україні: Ізраїлю чи Туреччини. І це при тому, що обидва постачальники мають свою історію стосунків з РФ і тому несуть Україні суттєвий рівень політичних ризиків. Адже у Києва немає жодних твердих гарантій того, що вже у найближчому майбутньому не складуться тісні стосунки Тель-Авіва чи Анкари з Москвою. Якщо станеться так, що постачальник радіостанцій для української армії виявиться союзником РФ, зміна імпортера та закупівля інших радіостанцій може стати для України занадто дорогим задоволенням.

Відсутність позицій виробників США в цих закупівлях досить чітко ілюструє, на якому низькому рівні сьогодні перебуває українсько-американська кооперація у військовій радіотехніці та електроніці. Така ситуація потребує фахового вивчення з усіма деталями. Інакше, навіть попри агресію Росії проти України, нічого не зміниться. І американські радіоелектронні корпорації продовжуватимуть виносити виробництва із США до Мексики, Малайзії чи Гватемали, тоді як набагато перспективніший український напрямок так і буде залишатися невивченим.

Отже, налагодження та розширення військово-технічного співробітництва між Україною та США потребує нових підходів, що полягають у вивченні та розумінні інтересів нашого стратегічного партнера і використанні цих інтересів з метою збільшення інвестицій в український ОПК та усунення РФ з ринків озброєння та військової техніки.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Агресія РФ проти України у 2014 р. перевела Росію зі стану конкурента на ринку ОВТ у стан ворогів Української держави, що неминуче поставило питання щодо пошуку нової моделі поведінки України на ринку ОВТ. Тому традиційна політика України у сфері ВТС має бути доповнена активізацією протидії РФ на міжнародних ринках зброї.

2. Для реалізації своєї експортної політики на ринку озброєння та військової техніки РФ використовуватиме виробництва прототипів російської техніки в інших країнах для обходу санкцій. Така регіональна політика Москви не повинна залишитися непоміченою з боку країн ЄС та НАТО і потребує додаткового реагування, у т. ч. запровадження нових санкцій.

3. Українсько-російська кооперація у військово-технічній сфері, що тривала протягом попередніх років, призвела до технологічної відсталості української промисловості від більшості розвинутих країн – експортерів ОВТ. При цьому жодне велике підприємство української оборонної промисловості так і не змогло корпоратизуватися та вийти на ринки цінних паперів, щоб знайти джерела фінансування, які будуть доповнювати державні асигнування та замовлення. Це призвело до того, що сьогодні оборонна галузь нашої держави відчуває істотний дефіцит в інвестиціях та доступі до сучасних технологій.

4. Заінтересованість саме США у виконанні запроваджених проти РФ санкцій та недопущення російської зброї у зони конфліктів через треті країни може стати імпульсом у розвитку українсько-американського співробітництва у військово-технічній сфері.

5. Розробляючи стратегію українсько-американської кооперації, поряд із пріоритетом національних інтересів України необхідно усвідомлювати, які саме конкурентні виклики сьогодні постають перед військово-промисловим комплексом США у боротьбі за зовнішні ринки. При цьому варто акцентувати увагу на тих напрямах, де промислові та наукові можливості України можуть бути затребувані американським бізнесом.

Особливу увагу слід приділити співпраці із США в галузях видобутку стратегічних матеріалів для оборони та енергетики, а також електронної промисловості та комунікації.

Список використаних джерел

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/page (дата звернення: 12.09.2019).
2. Горбулін В. П. Хроніки передбачень: 2006–2017. Харків : Фоліо, 2017. 255 с.
3. Бадрак В. Надання прав підприємствам ОПК України на здійснення зовнішньоекономічної діяльності – вимога часу. *Безпековий огляд ЦДАКР*. 2018. № 2 (89). 1 лют. С. 13–16.
4. Свергунов О. О. Управління експортною політикою у сфері військово-технічного співробітництва в умовах криз: світовий досвід та Україна. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 3. С. 166–176.
5. Офсетна політика держав в умовах глобалізації. Оцінки та прогнози : монографія / В. М. Бегма, С. П. Мокляк та ін. К. : НІСД, 2011. 552 с.

References

1. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII [On National Security of Ukraine: Law of Ukraine of June 21, 2018 No. 2469-VIII.]. (2018). Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/page2 (viewed 12.09.2019) [in Ukrainian].
2. Horbulin, V. P. (2017). *Khroniky peredbachen: 2006–2017 [Chronicles of Predictions: 2006–2017]*. Kharkiv: Folio (255 p.) [in Ukrainian].
3. Badrak, V. (2018, Febr. 1). Nadannia prav pidpryiemstvam OPK Ukrainy na zdiisnennia zovnishnoekonomichnoi diialnosti – vymoha chasu [Granting the rights of enterprises of the defense industry of Ukraine to carry out foreign economic activity is a time requirement]. *Bezpekovyi ohliad TsDAKR – CSDC Security Review*, *2 (89)*, 13–16 [in Ukrainian].
4. Sverhunov, O. O. (2014). Upravlinnia eksportnoiu politykoiu u sferi viiskovo-tekhnichnoho spivrobitnytstva v umovakh kryz: svitovyi dosvid ta Ukraina [Managing Export Policy in the Field of Military and Technical Cooperation in Crisis: World Experience and Ukraine]. *Stratehichni priorytety – Strategic Priorities*, *3*, 166–176 [in Ukrainian].
5. Behma, V. M., & Mokliak, S. P., et al. (2011). *Ofsetna polityka derzhav v umovakh hlobalizatsii. Otsinky ta prohnozy [Offset policy of states in the conditions of globalization. Estimates and forecasts]*. Kyiv: NISD (552 p.) [in Ukrainian].